

improvizálás

(Tamás Ildikó)

(nem túl) hosszas töprengés a rögtönzésről

A rögtönzés vagy improvizálás a különféle szótárak meghatározásában és a hétköznapi használatában egyaránt ambivalens fogalom, pozitív és negatív felhangokkal: egyfelől a felkészületlenség vagy nem-törődömség palástja, másfelől azonban egyfajta virtuozitás, a tárgyi tudással és jártassággal felvértezett tehetség megnyilvánulása. Az udmurt népdalokról szóló első tudósítások között, meglehetősen lekicsinylő értelemben találkozunk a rögtönzött tárgyú dalok, dalszövegek kérdésével: “A votjákoknak nincs olyan daluk, amely a szerelmet, az örömet vagy a bánatot énekelné meg; általában különálló szótagokat énekelnek, melyeknek semmi jelentésük nincsen... Vagy arról a tárgyról énekelnek, ami a szemük elé kerül...” (Lebegyev)¹ Sajnos az udmurt népzeneben nem vagyok olyan jártas, mint Kozmács István, de számomra úgy tűnik, hogy a fenti sorok sok egyezést mutatnak a jojkákról szóló korabeli közlésekkel. A rögtönzéssel mint technikával a világban szinte mindenütt találkozunk: a folklórban, az elit művészetében és a hétköznapi életben egyaránt. A számi jojkák kapcsán mindig is központi kérdés volt a rögtönzés: eleinte

---

¹ Forrás: <http://finnugor.elte.hu/?q=uriroddmrt>

lekezelő ítéletként, majd egyre inkább értékítélettől mentes, technikai kategóriaként. A továbbiakban elsősorban a számi (és részben a magyar) folklórra vetítve vizsgálom az improvizálás természetét. (A következtetések pedig minden bizonnyal alkalmazhatók bármely folklór vagy művészeti eljárás természetének ezen aspektusára).

Szomjas-Schiffert György ismerte fel azt a fontos jellemzőt, amely az improvizációs technikát nagyban kihasználó számi jojkát elválasztja a legtöbb „népdal-formától”: jójkáskor az énekes szabad szótag-számmal, motivikus csereberével, időtartambeli szabadsággal *dallamszakasz*t valósít meg, és az egészet szabadon megismételheti. A jójka tehát nem egyetlen dal, hanem képlékeny dallamfüzér” (Szomjas-Schiffert 1996). A *dallamszakasz* terminus használata a *dal* helyett összhangban van azzal a felfogással, amely a jójka-énekesek meghatározásaiban újra és újra visszatér. “Joiku on saamelaisten kansanmuusikkia. Sillä ei ole alkua, eikä loppua. Se vain on.” - mondja Nils-Aslak Valkeapää egy interjúban.² A jójkának nincs – többé-kevésbé – állandónak tekinthető tartama, hossza az énekes mondandójától függ, vagyis „a jójka gondolat-mértékű” (Järvinen 1999, 151.), mintegy modulokból építkezik az adott hely és idő függvényében.

---

² Forrás: <http://www.youtube.com/watch?v=ax8eWwrneVE> (az idézett interjú az 1970-es években készült)

A jorkának tehát nincs előre meghatározott kezdete és vége. Hasonló a helyzet kötetlen szerkezetű magyar siratók esetében is, ennek a recitatív énektípusnak „nincs eleje és vége, bármikor abbahagyható, illetőleg folytatható”. (Paksa 1999, 69.) A motívumok kapcsolódásából összeálló dallamszerkezet nem lineáris építkezést mutat, inkább egyfajta körforgásról van szó, amelyben bárhol kijelölhető lehet a kiindulási és a végpont.

Bruno Nettl szerint a népzene hagyományozódását három szinten kell értelmeznünk: (1) az alapszint, amely az egyes darabok öröklődését képviseli; (2) a komponálás képességének – a műfajra jellemző hangsorépítkezésnek –, illetve a zenei építkezés összes komponensének, szabályának öröklődése; és végül (3) a mélyszint, amely az öröklődés folyamata. A népdalkincs hagyományozódása tehát sokkal összetettebb folyamat, mint az egyes dalok többé-kevésbé változatlan megőrzése nemzedékeken át. A konkrét népdalok mellett átadódik egyfajta szuperstruktúra, ez az éneklési módot, az intonációt és más stilisztikai jellemzőket foglalja magában, amelyeket összefoglalóan stílusnak nevezhetünk (Nettl 1983, 190.), és diszkurzív változási folyamatban él. A jorkahagyomány viszonylagos állandóságában és fennmaradásában a konkrét dallamoknak valóban kevésbé fontos szerep jut. A műfaj a zenei jellemzők, toposzok, motívumok, a sajátos hangképzés és zenei

ornamentika továbbadásával marad fenn. A közösség jojkakörpuszának megújulása, újabb dalokkal történő gazdagodása háromféle módon valósul meg: (1) a már meglévő jojkák szövegét aktualizálják; (2) a régi, sokak által ismert dallamoknak új szöveget adnak; (3) teljesen új jojkákat készítenek. Mindhárom esetben a jojkák improvizációs jellegére figyeltek fel eddig, és néhány néprajzi leírásban az alkotói folyamat dominánsan kreatív részleteiről is olvashatunk. A dalszerző valójában sokszor heteken, sőt hónapokon át javígtatja, csiszolgtatja jojkáját, egészen addig, amíg megfelelőnek nem találja. Máskor egyszerűen rögtönöz egyet. A mások számára improvizációnak tekintett új dalesemény mögött tehát hosszas előkészületek vagy akár csak pillanatnyi érzelmek is állhatnak. A számik a jojka komponálását legtöbbször a ritmus felvázolásával kezdik, aztán keresik a megfelelő dallamot és szöveget – ha egyáltalán szükségesnek tartják – már a kész melódiához igazítják (Vainio 1991, 57.). A kevés szöveg, illetve a szövegnélküliség is hozzájárult ahhoz, hogy a jojkák túlnyomó részét improvizációként értelmezte a kutatás, jelentősen eltúlozva ennek szerepét.

A szótagok, partikulák, összefoglaló elnevezéssel *panelek* (Tamás 2003) azonban csak látszólag nélkülözik az előre átgondolt, kiforrott szöveg minden jellemzőjét. Használatuk egy sajátos etikai kódex szerint működik, és az együtténeklések során megfigyelhető, hogy az

énekesek ugyanazokat a paneleket éneklük tökéletes szinkronban. A panelek használata a (kulturálisan meghatározott) asszociációknak, és a szabadabb zenei kommunikációnak is teret ad. Vannak természetesen szép számmal olyan dallamok, amelyeket tényleg az adott pillanat hív életre, egy-egy váratlan esemény, hirtelen érzelm megnyilvánulásaként. A rögtönzött alkotás azonban „sosem valami teljesen új” (Szomjas-Schiffert 1996, 34.), inkább egy hosszú időn keresztül formálódott, közösségi tudáskészletben fellelhető modulok és minták egyéni alakítása (aktualizálása), egy meglévő eszközrendszer kreatív felhasználása és továbbgondolása, amelyben a diszkurzív (átadott, szerzett) és az aktuális kreatív folyamatoknak egyaránt – bár esetileg más és más mértékben – helyük van. Az improvizáció és az átadás (tradíció) határai elmosódnak.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy az improvizálás alkalmával egy szöveg vagy dallam egy adott helyzethez történő alakítása vagy új tartalom formába öntése valósul meg az adott műfaj keretein belül. A improvizálást az újszerűség és az egyéni kreativitás, de a meglévő diszkurzív tudáskészlet aktualizálása egyaránt jellemzi. Sok kultúrában a kreativitást és gyakorlottságot kívánó improvizálás képessége megbecsült volt, néha társadalmi elvárás is. Az improvizálás talán a folklór teljes spektrumában megfigyelhető, bár lehetőségének keretei műfajonként

változnak. Vannak az improvizálást mint technikát nagymértékben kihasználó műfajok, mint a jójka, vagy a magyar folklórban a sirató, keserves, röpdal, pohárköszöntő. Más műfajokban azonban, pl. a rituális énekekben – legalábbis elméleti szinten – nem megengedett a változtatás. Az előbbiekre jellemző általában, hogy nincs versszakká szilárdult forma, a sorhosszúságok is szabályozatlanok, a pillanatnyi ihlet szabadabban formálhatja a szöveget. A népzenei gyűjtések azt igazolják, hogy a legtöbb műfajban *nem jellemző egyetlen dallam egyetlen szöveggel való előfordulása*. A szerkezeti kereteken belül számtalan lehetőség adott a dallamvonal és a szöveg egyéni, kreatív módon történő összefűzésére. Ez a változatképződés egyik forrása. A rögtönzések sorozata felismerhető egyéni mintázatok létrehozásával az egyéni stílus kialakulásában is szerepet játszik, egy-egy kreatív újítást, jellegzetes megoldást számos esetben, hosszú idő elteltével is konkrét előadóhoz tudnak kötni. Ezáltal a diskurzusban többlettartalmak jelennek meg az adott tárgyhoz kapcsolódva.

Az előadóművészetekben minden újabb előadás részben improvizáció is. Minél képlékenyebb a műfaji keret, minél több a „kitölthető hely”, annál nagyobb hangsúlyt kap a rögtönzés, ami azonban megfelelő képességet és gyakorlottságot igényel. Az improvizálás gyakran az adott hallgatói közeg elvárásaihoz igazodva valósul meg. A kortárs folklórban leginkább a viccek,

közmondásferdítések, a frappáns nyelvi és/vagy vizuális leleménynek tekintett internetes reakciók, blog-bejegyzések, mém-felismerések követelik meg az improvizálás képességét. Az improvizálás sokszor nem több, mint a stílus és a kontextus újszerűsége.

Az improvizálás tehát nem esetlegességből vagy szervezetlen ötletekből fakad. Az egyes közösségek rendelkeznek az improvizálás egy-egy adott műfajra jellemző, dinamikusan szerveződő eszközkészletével: mintegy diszkurzív terével. Alapelveiben még nemzetközi viszonylatban is sok hasonlóságot mutat az olyan képlékeny forma is, mint pl. a siratóé. Tulajdonképpen az állandó és alkalmi elemek dialektikájából születik az előadás. Az improvizálás a tágabb struktúrát általában nem érinti, legnagyobb szabadság a díszítés, és a motivikus cserék szintjén (pl. régies szavak lecserélése) tapasztalható. Egy-egy műfaj elsősorban nem a kimerevített, konkrét alkotások „megőrzésével” marad élő, hanem a szerkezeti, tartalmi elemek és stilisztikai jellemzők felhasználására vonatkozó – a diszkurzív folytatás – képességének továbbadásával és hasznosításával. A rögtönzés tehát nem a hagyománnyal szemben, hanem annak részekét határozható meg.

Irodalom

Bausinger, Hermann: Formen der „Volkpoesie”. Berlin, 1968.

Bogatirev, P. G.: Tradition and Improvisation in Folk Art. Moszkva, 1964

Olsvai Imre: Zene. In Voigt Vilmos (szerk.): A magyar folklór. Budapest, 1998. 505–539.

Ortutay Gyula: Variáns, invariáns, affinitás. MTA II. Oszt. Közl., 1959

Paksa Katalin: Magyar népzene-történet. Budapest, 1999.

Szomjas-Schiffert Gy.: Lapp sámánok énekes hagyománya. Singing Tradition of Lapp Shamans. Budapest, 1996.

Tamás Ildikó: Szöveghelyettesítő-, kitöltő és kiegészítő panelek használata lapp jojkaszövegekben. NyK 100, 2003. 301–313.

„Kevés szó van benne kidalolva”: A számi folklórszövegek kutatásának módszertani kérdései. Ethn. 124/1., 2013. 41–66.

Improvizáció és tradíció: A számi jojkahagyomány nemzedékeken átívelő állandósága és megújulása. In: uő (szerk.): „Így él bennem”: Szomjas-Schiffert György (1910–2004). Budapest, 2013. 45–72.

Vargyas Lajos: A magyarság népzeneje. (szerk.: Paksa Katalin) Második, jav. kiadás. Budapest, 2002. 74–103.

Voigt Vilmos: A folklór alkotások elemzése. Budapest, 1972